

OPERA LITERARĂ ÎN PERSPECTIVA JUNGIANĂ *The Work of Art in Jung's Approach*

Nicoleta MÎRZA

Abstract: *In C.G. Jung's perspective, the science of the soul shows itself to be perfect for explaining the psychological structure of purposeful, concrete products, emerged from complicated psychic activities, as well as the psychological statuses of the artistic creator - considered to be unique in his personality. Against Freud's reductive doctrine, Jung brings forth some objections which finally reveal the last instance of the differences between the two. Jung states that arts, like dreams, do not contain simply denied desires, can not be considered diseases, yet they require different investigating approaches. Artwork, in Jung's vision represents a process in itself, alive and "creative" whose nature is different from its origin, a figment of the creator which starts from preliminary conditions of which he/she disposes in an absolutely free manner.*

The work consists of something overly personal which has a specific rationality in itself. It creates its own meaning and nature, setting on a trajectory towards what it desires to become, establishing and planning its own becoming. From the analytical psychology's point of view, this creative process is an autonomous complex which leads an independent life, existing as a distinct part of the soul, unsubordinated to the power of will, to its ordering processes.

Keywords: unconscious, artistic creative process, psychological creation, visionary creation, autonomous complex

Încercarea lui C.G. Jung de a aborda relația dintre opera literară și psihologia analitică reprezintă întâi de toate începutul unor discuții fructuoase în legătură cu două domenii ample și, în același timp, o oportunitate de a limpezi pentru posibیلی săi adversari puncte de vedere proprii într-o problemă extrem de controversată, aceea a legăturii dintre arte și psihologie în general. Legătura dintre aceste domenii incomensurabile, dintre psihologie ca știință a proceselor psihice și știința artelor ca activitate umană produsă de factori psihologici, este pentru el,

dincolo de faptul că disciplinele sunt întemeiate pe principii diferite, foarte strânsă și invită la obligatorii discuții și puneri în relație. Știința despre suflet se dovedește în perspectiva sa aptă să explice structura psihologică a produselor intenționate, concrete, ivite din complicate activități psihice, precum și condițiile psihologice ale creatorului artist considerat ca personalitate unică. Plecând deci de la faptul mai mult decât evident că profesarea artei este o activitate ivită din motive psihologice, Jung stabilește că este necesar ca ea, alături de investigarea aparatului psihic al creatorului, să devină obiecte ale psihologiei și să fie evaluate conform unui criteriu psihologic pentru a se obține elemente specifice esențiale pentru o apreciere psihologică justă a artei prin care să se înlăture o eventuală unilateralitate rigidă a perspectivelor teoretice.

Psihologul își propune două obiective de natură diferită, analiza și interpretarea operei concrete prin urmărirea în special a fenomenului psihic de imaginație literară, alături de explicarea aparatului psihic creator. De pe poziția psihologului cu îndelungată experiență pe care o afirmă, Jung își propune astfel să facă accesibil din punct de vedere psihologic domeniul cunoașterii artistice în care sufletul nu este numai un loc de origine, o matrice a acestuia, ci devine mai ales un recipient multicolor, polimorf, formă vizibilă, concretă de manifestare, exprimare spirituală specifică ce poate contribui, prin urmărirea și cercetarea unor părți izolate la înțelegerea întregului, la clarificarea esenței sufletului. În această calitate, aceea de psiholog, Jung vorbește despre forța de creație, despre procesul creator, despre materialul psihic care apare la suprafață în literatură cu scopul de a orienta prin opiniile sale avizate o examinare psihologică a fenomenului artistic.

Constatările lui Jung în legătură cu controversata relație a psihologiei cu arta în general se referă numai la acea parte a artei care reprezintă procesul psihic al plămuirii artistice, la fenomenele sale emoționale și simbolice, nu și la esența intimă a acesteia, la valoarea sa specifică, intrinsecă, la ceea ce ea reprezintă în sine, aspect care rămâne discutat în continuare de către un domeniu specific al științei literaturii care nu poate fi supus în viziunea lui decât unui criteriu de natură estetică-artistică, nicidecum psihologică. Jung nu atinge prin preocupările sale esența fenomenului literar și nu caută să substituie prin punctul său de vedere alte opinii emise de

istorici literari sau de esteticieni. El nu tratează arta ca pe o știință deductibilă din premise cauzale, ci ca pe un domeniu spiritual care are un teritoriu rezervat cu propriile legități explicabile doar prin ele însele. Referirile sale vizează și se limitează strict la partea artei care există în procesul psihic al fantazării artistice considerat de el manifestare psihică ce permite considerațiile binevenite ale unui psiholog. Jung impune astfel încă de la început o deosebire principială între esența literaturii, domeniu specific al esteticii și al teoriei literaturii în general și fenomenele plâsmuirii artistice, fapt care înlătură un eventual abuz de a subsuma arta unui simplu subcapitol al psihologiei sau de a înlocui alte modalități de abordare teoretică a creației literare. Reducția nefiind posibilă în urma precauțiilor expuse preliminar de Jung, artele rămân considerate în continuare ca domenii spirituale autonome care nu pot fi subordonate unor concepte psihologice. Examinarea jungiană a operei de artă are impusă astfel încă de la început o atitudine specifică, diferită esențial de cea a teoriei literaturii.

Limitarea absolut necesară a utilizării unui punct de vedere psihologic în considerarea fenomenului artei trebuie asociată unei alte probleme semnificative, aceea a modului în care acesta trebuie aplicat. Jung atrage în felul acesta atenția asupra faptului că operele literare au fost deseori greșit interpretate prin reducerea condițiilor inițiale ale creației, ale dezvoltării individuale, particulare a unui subiect la simple stări elementare, mai ales la relația specială din copilăria timpurie a autorului cu părinții săi, la deprinderile sale rele, la convingeri, la pasiuni, nu de puține ori la tulburări patologice. Metoda de interpretare freudiană pe care Jung o are de fapt în vedere este pentru el greșită și aduce împotriva acesteia importante obiecții. Metoda de interpretare este la bază o tehnică medicală aplicată nevroticilor pentru înțelegerea unui fundal psihic inconștient care se află ascuns sub un prim plan conștient al individului, fundal în care se adună conținuturi cu evident caracter negativ refulate din conștiință din cauza incompatibilității lor morale cu aceasta. Dedesupturile inconștiente sunt considerate active și producătoare de fantasme de natură specifică ce influențează procesele conștiinței. Tehnica reductivă freudiană, adunând toate acele conținuturi conștiente care lasă să se întrevadă fundalurile lor inconștiente încearcă reconstituirea, transparentizarea

fenomenelor pulsioniilor elementare prin analiza și prin interpretarea indicațiilor deținute, ocupându-se în fond numai de culise, de dedesubturi, de subsoluri. Această direcție medicală de cercetare a artei, pe care Jung o consideră o "un fel de psihanaliză", lasă ca opera de artă și nevrozele să fie considerate în spațiul public identice, ambele fiind considerate ca bazându-se exclusiv pe material refulat, penibil din punct de vedere moral sau estetic. Realizările artistice sau fantasmemele amăgitoare ale pacienților nevrotici sunt considerate simptome, surrogate ale fanteziilor inconștiente obscure care ajung să înfrângă, prin deghizare, o cenzură morală a conștiinței. Teoria refulării este de altfel folosită de Freud pentru explicarea multor fenomene psihice. Jung atrage atenția că geneza creației artistice nu poate fi explicată ca geneza fantasmei unei nevroze deoarece opera de artă ar fi în acest caz înțeleasă ca fenomen maladiv, iar nevroza ar putea trece drept operă de artă. Psihanaliza artei nu trebuie să se îndepărteze, prin urmărirea unor întortocheate labirinturi ale condițiilor artistice preliminare, de obiectul său real de investigare, opera de artă cu datele sale semnificative și esențiale. Metoda de interpretare elaborată de Freud duce, din perspectiva jungiană, la același inevitabil rezultat descoperit de fiecare dată când este aplicată. Reflecțiile lui Jung asupra examinării freudiene a condițiilor preliminare ale artei stabilesc faptul că această modalitate descoperă aceleași dificultăți tipice ale indivizilor, scoase la iveală și în cazul celor nevrotici, dar și al celor normali. Această metodă de analiză nu ajunge, conducând mereu spre momentul dinaintea creării operei ca atare, decât într-un domeniu al general-umanului nesemnificativ, la un elementar al speciei umane existent de altfel pretutindeni, din care nu se pot desprinde decât concluzii banale sau explicații plate în legătură cu o explicare psihologică a artei.

Pentru Jung această metodă de psihanaliză a operei este doar un alt grad al unei metode literar-psihologice nuanțate care trebuie folosită cu măsură, cu precauție, cu multă iscusință deoarece ascunde pericolul imediat de a ajunge la concluzii îndrăznețe, extrem de indiscrete, care transformă biografia într-o cronică scandaloasă și scriitorul într-un adevărat caz clinic, deseori de natură sexuală. Pe de altă parte, evidențierea unor relații speciale cu părinții de pildă, chiar dacă ele lasă urme semnificative în text, nu ajută la înțelegerea felului în care opera

a rezultat numai din această legătură, cu atât mai mult cu cât toți autorii au complexe maternе sau paternе. Ea arată cel mult influența marcantă a trăirilor intime asupra universului artistic, oferind de fapt o imagine de ansamblu a modului în care opera și viața personală a scriitorului se îmbină, o perspectivă mai amplă, dar care nu contribuie nicidecum la înțelegerea artei în sine a unui scriitor. Psihologia personală a autorului nu poate explica opera însăși, ci numai anumite aspecte despre ea.

Jung se delimitează față de direcția psihologiei inaugurată de Freud care acordă posibilitatea istoric literar de a pune într-o ecuație anumite caracteristici concrete ale operei de artă cu trăirile personale ale autorului ei provenite din copilărie și remarcarea unei întreteseri permanente, intenționate sau nu, între text și trăirea intimă. În viziunea sa, psihologia nu este aptă să stabilească în zona propriu-zisă a sufletului, aceea a complexelor, raporturi cauzale stricte prin desemnarea unui singur eveniment ca necesar în cazul plămuirii artistice. Precauțiile sale în această privință sunt justificare mai ales de necesitatea de a obține elemente cu adevărat relevante pentru judecarea valabilă a fenomenului creației, și nu doar o adâncire, o cunoaștere temeinică a factorilor istorici.

Împotriva doctrinei reductive dezvoltate de Freud Jung aduce unele obiecții care dezvăluie în ultimă instanță diferențele de viziune dintre cei doi. Jung stabilește că artele, ca și visele, nu conțin doar dorințe refulate, nu pot fi considerate maladii, ci solicită alte direcții de investigare. El adoptă pentru explicarea operei de artă un punct de vedere opus celui freudian, ignorând o problemă pe care o consideră inutilă, cea a cauzalității directe a condițiilor care au prefigurat-o, luând în discuție în schimb sensul operei ca singura componentă ce contribuie cu adevărat la cunoașterea ei. Potrivit concepției sale, pentru înțelegerea operei de artă nu se poate recurge la un criteriu personal, opera reprezentând în fapt un domeniu al suprapersonalului care posedă rațiunea sa specifică de a fi. Opera este un produs care, înainte de toate, se eliberează de toate limitările, de toate îngrădirile personalului și efemerului. Abordarea psihanalitică a lui Jung înlătură astfel cauzalitatea curentă, orientată exclusiv biologic din încercarea de explicare a fenomenului producerii artei. Stabilirea unor raporturi strict cauzale nu este permisă psihologiei decât în zona instinctelor și a reflexelor. În rest, ea nu poate decât să furnizeze descrieri

detaliat ale evenimentelor psihice produse și scoaterea în evidență a unor urzi extrem de ingenioase, de neobișnuite, de neomenști pe care ele le creează, fără a putea însă desemna o cauză certă. O psihologie pur cauzalistă nu poate fi, în opinia sa, aplicată într-un mod just operei de artă sau creatorului ei, ci, doar într-o anumită măsură și cu multă moderație pacienților. Mai mult, dacă psihologia ar putea evidenția cauzalități sigure în domeniul fenomenelor complexe ale creației, atunci teoriile artei ar deveni simple anexe, simple specialități ale psihologiei. Jung renunță așadar la un tip de psihologie care ia în considerare originea și derivarea operei deoarece efectul ei imediat este acela de reducere a oricărui individ creator la condiția de simplu reprezentant al speciei sale. Opera de artă pretinde alt tip de cercetare. Ea este pentru Jung mult mai mult decât un simplu loc de pornire și o inevitabilă descendență, mai mult decât un simplu produs rezultat din ceva. Condițiile indubitabil general-umane care au precedat-o sunt interogate inutil, cauzalitatea personală neavând posibilitatea de a explica o creație care se dezvoltă și care intervine ca o altfel de realitate, posedând alte legi. Ea este în primul rând un proces în sine, viu, creator, a cărui natură se diferențiază și se rupe de obârșia sa. Produsul artistic intenționat trebuie considerat în această abordare o plăsmuire creatoare care izbucnește din condițiile preliminare de care dispune în mod absolut liber, fapt pentru care ea nu poate fi dedusă într-un mod valabil de o psihologie cauzalistă. Oprirea la cercetarea aspectelor personale se dovedește inadecvată. Creația își abordează creator datele sale inițiale care devin exterioare ei și din care se naște ca ființă autonomă conform propriilor legi. Opera constituie ceva suprapersonal care are o rațiune specifică în ea însăși. Ea își dezvoltă propriul ei sens și propria sa natură, orientându-se singură spre ceea ce vrea să devină, stabilindu-și propriul ei scop și planificându-și propria devenire.

Examinarea psihologică jungiană a operei pune în evidență existența unui factor creator irațional care se afirmă deosebit de clar și de evident în domeniul artei. El desconsideră și ocolește toate eforturile raționalizatoare de înțelegere a procesului artistic. Jung se îndepărtează astfel de interpretarea lui Freud pentru care factorul irațional nu este decât un simplu simptom, desigur incapabil de explica strălucirea operei, dar mai ales modul în care un anumit creator ajunge tocmai la o anumită

operă. Pentru Jung numai evenimentele psihice din interiorul conștiinței pot beneficia de explicații cauzale, în timp ce factorul creator rămâne veșnic necunoscut, el avându-și rădăcinile într-un domeniu inconștient care precede conștiința, domeniu absolut imprezvizibil, înzestrat cu mijloace proprii de expresie, care își trăiește viața conform propriilor sale modalități printr-o lucrare continuă care se dezvoltă neîncetat. Impulsul creator nu poate fi decât presimțit și zăgrăvit în toată manifestarea sa, nicidecum cuprins de o cunoaștere logică, rațională. Pentru teoria artei principiul său prim este de altfel acela că psihicul se definește ca ceva care pur și simplu ființează, iar puterea lui de creație nelimitată.

Pentru a explica opera autentică, Jung ia în considerare o varietate a genurilor posibile pe care le reduce teoretic la două cazuri semnificative. Unul este reprezentat de situația așa-zisului roman psihologic în care un scriitor produce literatură având o hotărâre de a obține un anumit efect. În această situație, subiectul este supus intenționat unei anumite orientări, autorul folosindu-și în fiecare moment judecata pentru atenuarea efectelor nedorite sau, din contră, pentru accentuarea celor plănuite anterior. Tratarea subiectului este în întregime subordonată intenției sale artistice planificate și este însoțită de cântărirea foarte atentă a nuanțelor, a culorilor, de alegerea permanentă a exprimării, a formei frumoase, a stilului în care de altfel se va dizolva. Opera psihologică, subordonată unui scop bine definit, își propune să prezinte un anumit lucru și nu altceva. Este realizată în acest caz o producție intenționată, atent condusă de procesele conștiinței scriitorului care nu se îndepărtează niciodată de la obiectivele urmărite și de la exprimarea adecvată a acestora. Acest mod de creație posedă un subiect cunoscut în întregime conștiinței autorului, de pildă o situație de viață, o emoție intensă, pasională, natura, frumusețile ei, destinul uman în general. El provine din primul plan al conștiinței, dintr-o sferă a omenescului etern, a inteligibilului, a experienței umane care nu are nimic obscur. Materialul psihic original al trăirii scriitorului este limpede, deja cunoscut. El este un conținut al conștiinței sale ce capătă doar o configurare poetică prin care conștiința cititorului ajunge de asemenea la o clarificare superioară. Acest tip de creație se explică prin ea însăși, pe traseul de la trăire la configurare ei psihologul care o investighează nemaivând nimic de adăugat.

Subiectul creației de tip psihologic nu are nevoie de întrebarea în ce constă acesta deoarece totul se explică de la sine, în mod convingător. Jung consideră acest tip de activitate artistică cu subiect conștient care își caută doar desăvârșirea formală, o configurare de excepție a conținuturilor ei, un caz în care autorul devine identic cu însăși mișcarea creatoare, cu plăsmuirea însăși, indistinct de ea, fie că el se așază de bunăvoie în vârful procesului creator, fie că este pe deplin prins de acesta și folosit ca instrument care posedă putere și intenție, dar care pierde conștiința acestui fapt. Nepretinzând decât trăire de prim plan din partea autorului și a cititorului ei, creația nu provoacă șocuri individuale, nu are forța de a deschide alte perspective asupra lumii, nu poate oferi alte posibilități de cunoaștere.

Jung numește și o altă modalitate psihologică de creație, desemnată de el ca modalitate vizionară. Există așadar și un alt tip de operă literară, în opoziție foarte clară cu creația psihologică, care nu mai pretinde trăirea de prim plan a conștiinței creatorului, ci o trăire care apare parcă neintenționat în el. Ea este opera în care scriitorul aduce pe lume lucruri care se impun ca o revelație spiritului său limitat în acest caz la sesizarea, la înregistrarea și la scrierea cu nedumerire a unor aspecte înspăimântătoare, grotești, demonice sau, din contră, de o frumusețe indicibilă pe care voința sa proprie nu le-a produs niciodată. Conștiința scriitorului rămâne uimită și lipsită de reacție în fața unui fenomenului creator care îl coplește și îl amenință totodată printr-un șuvoi puternic de imagini și de idei. Autorul se lasă condus fără să poată opune rezistență de acest puternic impuls străin, necunoscut lui anterior, distinct și rece. Opera îi depășește și îi subordonează voința, îi domină întreaga simțire și putere de înțelegere. Ea izvorăște ca o întâmplare puternică și încurcată ce posedă o forță de nestăvilit. Autorul parcă intră sub puterea unei voințe străine căreia nu i se poate sustrage și pe care este nevoit să o urmeze și să o asculte. Subiectul vizionar care devine conținut al unei configurări parcă impuse din altă parte nu este ceva cunoscut înțelegerii umane. El are nevoie de explicații și de comentarii pentru că nu arată în mod limpede în ce constă sau ce înseamnă. Pentru autor, ca și pentru cititor, subiectul stârnește uimire, surprindere sau dezgust, fiind îngrijorător de copleșitor. El nu este stăpânit sau cuprins de intenția scriitorului, nu reprezintă viața de zi cu zi, ci

se remarcă tocmai printr-o nesupunere încăpățânată față de aceasta, indicând necunoscutul . El apare pe lume într-o formă mai mult sau mai puțin desăvârșită, exact așa cum se ivește. Opera vizionară își aduce cu sine propria sa formă, respingând mereu ceea ce și-ar dori să realizeze autorul său, dar impunând în schimb tot ceea ce acesta nu vrea să accepte. Scriitorul nu creează liber ceea ce vrea, ci simte în propria voință constrângerea, inspirația străină care apare în pofida conștiinței sale. Trăirea originară indică abisurile unei naturi supraumane, profunzimile unor vremuri imemorabile, părăd o trăire necunoscută, de o esență străină și ascunsă autorului, incomprehensibilă pentru spiritul său. Ea provine însă din chiar Sinele autorului, din natura cea mai intimă a acestuia. Prin grozăvia cu care apare din profunzimile preumane, ea amenință și chiar reușește să învingă natura umană prin distrugerea valorilor cunoscute de ea. Ea construiește alte posibilități de ființare ale omului neîntrezărite până atunci.

Jung arată prin acest tip de creație cât de puternic este impulsul creator izvorât din inconștient ca dintr-o origine profundă, întunecată, neștiută, cât de despot, de viclan, de perfid este în acțiunea sa de acaparare a conștiinței.

Această pulsione capricioasă și tiranică reușește să stăpânească și să controleze tot ceea ce este omenesc în creator, dorințe, fericire personală, sănătate, să le pună la dispoziția creației sau chiar să le sacrifice în chip nemilos. Opera care nu se naște din conștiința artistului a fi cu adevărat o forță a naturii care are înscrisă în ea un scop de neclintit, un scop de nedeturnat al naturii însăși. Omul devine un pământ roditor pentru creație, un teren fertil din care crește ca o ființă vie creația ce conține în ea substanța umană, sufletească din care a luat naștere. Procesul plasmuirii artistice este considerat de Jung un complex autonom care, ca parte distinctă a sufletului duce o existență independentă, scăpând de vigența conștiinței și de acțiunea inhibitoare a acesteia, producând o altfel de realitate în conștiință, cu propriile sale legi. El se face cunoscut prin vocea sa înconfundabilă care irupe aducând cu sine o viziune ciudată a haosului.

Aprecierea psihologică jungiană depinde mult de aceste două posibilități de geneză a operelor artistice, numind primul tip de creație introvertit, iar pe cel de-al doilea extravertit. Atitudine introvertită se definește prin afirmarea conștiinței a subiectului

față de exigențele obiectului său, de stăpânirea subiectului de intenția autorului, în timp ce atitudinea extravertită se caracterizează prin subordonare totală față de obiect care demonstrează posibilitățile nesfârșite de creație pe care le posedă fondul obscur sufletesc, în continuă reînnoire. Operele literare ilustrează în general una dintre cele două atitudini posibile față de subiect. Din modelul prezentat se poate remarca faptul că în abordarea lui are loc o deplasare psihologică față de viziunea în care autorul era conceput ca persoană și nu ca proces creator. În abordarea lui interesul se deplasează asupra ultimului aspect. Chiar și în cazul în care scriitorul consideră că fără nicio constrângere, într-o deplină libertate față de obiect creează, Jung consideră că opera provine din ea însăși și din propriul ei meșteșug, nu din voința autorului ei.

Modelul formulat de Jung își are originea în experiențele psihologiei analitice. Investigațiile asupra inconștientului au dus la descoperirea modurilor în care conștiința este influențată sau condusă de acesta. Dovezile furnizate de acest domeniu arată cât de capricioasă, de puternică, de autoritară, de despotică este pulsivitatea oprei ivite din inconștient. Analiza practică arată că în unele cazuri dorința de creație a unor artiști devine atât de puternică încât ea poate acapara întreaga dimensiune umană a acestora, punându-i în slujba operei într-un mod deplin, chiar cu riscul pierderii fericirii sau al sănătății. În abordarea psihanalitică a lui Jung, opera care nu se ivește din sufletul artistului este o forță remarcabilă a naturii care, purtând în sine un scop al naturii de nedeviat, pătrunde fie ingenios, subtil, viclean, fie tiranic, autoritar, indiferent la fericirea personală sau la suferința purtătorului creației. Opera se alimentează sau chiar își smulge hrana din chiar ființa în care trăiește și crește. Acest aspect important conduce spre ideea că procesul plăsmuirii artistice trebuie considerat o ființă vie în care se află substanța sufletească a creatorului ei. Din punctul de vedere al psihologiei analitice acest proces este un complex autonom care duce o viață independentă, care există ca parte distinctă a sufletului, nesubordonată voinței conștiinței și procesului ei ordonator. Corespunzător valorii sale energetice pe care o deține, forței sale pe care o posedă, el poate să apară ca tulburare a proceselor conștiente orientate intenționat sau ca o instanță supraordonată care supune eul.

Referințe:

- Bratu, Savin, *Fundamentele criticii literare moderne (I) de la Sainte-Beuve la noua critică*, Editura Univers, București, 1974
- Fordham Frieda, *Introducere în psihologia lui C.G.Jung/Traducere, eseul introductiv și note de dr.Gavriliu Leonard*, București, Editura Iri, 1998
- Jacobi Jolande, *Complex, arhetip, simbol în psihologia lui C.G.Jung/traducere de Daniela Ștefanescu*, București, Editura Trei, 2015
- Jung, Carl Gustav, *Puterea sufletului. Antologie IV/texte alese și traduse de dr.Suzana Holan*, București, Editura Anima, 1994
- Jung, Carl Gustav, Kerényi Karol, *Copilul divin, Fecioara Divina: Introducere în esența mitologiei*, Timișoara, Editura Amarcod, 1994
- Jung, Carl Gustav, *În lumea arhetipurilor/traducere de Vasile Dem Zamfirescu*, București, Editura Jurnalul literar, 1994
- Jung, Carl Gustav, *Opere complete vol.12 Psihologie și alchimie*, Editura Trei, București, 2016
- Papadopolus Renas, *Tratat de psihologie jungiană: Teorie, practică și aplicații/colecție coordonată de Simona Reghintovschi*, București, Editura Trei, 2016
- Andrew, Samuels, Shortes Bani, Plant Fred, *Dicționar critic al psihologiei analitice jungiene/traducere de dr. Corin Braga*, București, Editura Humanitas, 2005

~~~~~

Nicoleta Elena CHIRA (MÎRZA) is a PhD Student at the University 1 Decembrie 1918 of Alba Iulia with a research theme about *Mateiu Caragiale și dorița mimetică*. After graduating from the Faculty of Letters, University of Bucharest, she became teacher of Romanian language and literature. She published the article “The Symbol, an interdisciplinary approach” in *Annales Universitas Apulensis. Series Philologica*.